

Eskisehir
Sivrihisar'da
dokunmuş
ilikli kilim
(TİEM, Envanter
nr. 994)

İtibaren Kili Kalesi ve şehri Silistre beylerbeyliğine dahil edildi. Bölge ile yakından ilgilenen Rusya zaman zaman Kili'yi tehdit altında bulundurdu. Rusya ile yapılan savaşlarda bölgedeki diğer iskeleler gibi Kili de askerî nakliyatta kullanıldı. 1184'te (1770) Tuna'nın sol sahilindeki kalelerle birlikte Rusya'nın işgali altına girdiyse de Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlılar'a iade edildi. 1790'da Potemkin tarafından kuşatıldı ve teslim alındı. 1792'deki Yaş Antlaşması ile Osmanlılar'a geri verildi. 1806'da yeniden işgale uğradı. 1812 Bükreş Antlaşması ile iki devlet arasında Prut nehri sınır kabul edildi. Kırım harbi sonunda imzalanan Paris Antlaşması ile (1856) Rusya, Besarabya'nın Kili dahil Kahul (Cahul, Kahulu), İsmâil ve Bolgrad kazalarından mürekkep kısmını Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla Boğdan beyliğine terketti. Bu sınır düzeltmesiyle Rusya, Edirne Antlaşması'yla (1829) Tuna ağzında elde ettiği bir kısım toprakları iade etmiş oldu.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile (13 Temmuz 1878) Romanya bağımsızlığını kazandı. 1856 Paris Antlaşması ile Rusya'dan aldığı Besarabya topraklarını tekrar Rusya'ya verdi. Tuna deltasını teşkil eden adalarla Yılan adası, Kilya, Sünne, Mahmudiye, İsakça, Tulçı, Maçın, Babadağı, Hırsava, Köstence ve Mecidiye kazalarını içine alan Tulçı sancağı Romanya'ya ilhak edildi. Fakat 1878'den 1918'e kadar bu bölge de bütün Besarabya gibi Rus işgali altında kaldı. 1918'de Kili dahil Besarabya tekrar Romanya'ya verildi. 1940 yılına kadar Romanya'nın idaresinde kalan Besarabya bu tarihte Stalin tarafından tekrar işgal edildi ve parçalandı. Kuzey kısmı ile Kili dahil güney toprakları Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verildi. Kili, bugün Ukrayna Cumhuriyeti'nde 25.000 dolayında nüfusa sahip, başlıca ekonomik faaliyeti balıkçılığın ve

gemi yapımının teşkil ettiği bir liman şehridir. Şehrin tarihî kalesi günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 15885; BA, KK, nr. 67/7, s. 964, 1081; nr. 2282/2; BA, MD, nr. 32, s. 354, hk. 644; BA, Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyun, dosya 1, vesika 9; BA, A.DVN, nr. 788/2, s. 3-4; BA, Bâb-ı Defterî Büyük Rûznâmçe Defteri, nr. 20615; TSMA, nr. E. 5861, E. 7675, E. 8568; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, VIII. Defter, s. 68-70; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 224-227; *Documente privind istoria României - B. Tara Românească, veacul XIII, XIV și XV (1247-1500)*, București 1953, s. 298; Selahattin Tansel, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966, s. 72-82; N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle*, Paris 1973, s. 163-172; a.mlf., "La campagne ottomane de 1484; ses préparatifs militaires et sa chronologie", *Revue des études roumaines*, V-VI, Paris 1960, s. 67-77; a.mlf., "La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II", *Südst Forschungen*, XXIII, München 1964, s. 36-90; A. Ghiata, "Mircea cel-Mare-apărător al Integrității teritoriale", *Marele Mircea Voievod, Coordonator: Ion Patroiu*, București 1987, s. 230-245; a.mlf., "Brăila și tinutul înconjurător într-un registru de recensământ de la sfârșitul secolului al XVI-lea", *Cairatul Seminarului Special de Științe Auxiliare*, București 1993, s. 131-135; a.mlf., "Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea", *Studii istorice sud-est europene*, I, București 1974, s. 75; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990-94, II, 135-136, 433-442; VII, 728-730; *Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi I: Kronikler* (haz. Mehmet Ali Ekrem), Ankara 1993, s. 8-9; G. Hazai, "A Topkapu Szeray Muzeum Leveltanak Maggar Vanathozású Török Iratai", *Levélári Közlemények*, XXVI, Budapest 1955, s. 294-298; M. Maxim, "Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVIe-XVIIe siècles)", *Analele Universității București. Istorie*, XXIX, Bucharest 1980, s. 85-89; Radu-Ștefan Ciobanu, "A fost pierdută Dobrogea de Mircea cel bătrân?", *Revista de istorie*, XXXIX/8 (1986), s. 764-774; Feridun M. Emecen, "Karadeniz'in Kuzey-Batı Kesimi ile İlgili Osmanlı Tahrirleri ve Özellikleri", *Ata Dergisi*, VI, Konya 1997, s. 83.

MİHAİ MAXİM

KILIM

Yöreyle göre çözüğü veya arış denilen dikey ve atkı, geçki, argaç, arageçki ya da argeç denilen yatay iplerle dokunan, iki tarafı aynı, havsız yaygılara kilim adı verilir. Bazan iplerin dikey veya yatay yoldan ilerletilmesiyle yahut birkaç çözüğü atlatılmasıyla motif işlenmiş cicim (cecim), zili (sili), sumak gibi diğer düz dokuma yaygılara da kilim denilir. Nitekim Ahmed Vefik Paşa kilimi "ince ve tüysüz halı" olarak tarif ederken uzun kılısına zilü denildiğini belirtir (*Lehçe-i Osmanî*, II, 1015). *Dîvân-ü lugâti't-Türk* gibi eski kaynaklardan Türkler'in halı, kilim, keçe benzeri yaygılara keviz / kiviz / kidiz dedikleri öğrenilmekte (Clouston, s. 692, 707) ve bu kelimenin küçük telaffuz farklarıyla Anadolu'nun bazı yörelerinde bugün de yaşadığı görülmektedir (*Derleme Sözlüğü*, VIII, 2951, 3056). Kilim kelimesinin kökeni tartışmalıdır. Genelde aslının Farsça olduğu ve bu dilden Urduca ile Türkçe'ye, Türkçe'den de Moğolca, Rusça ve Arapça ile Kafkas ve Balkan dillerine geçtiği kabul edilmektedir (Doerfer, IV, 4-7, nr. 1718; krş. Rasyonu, IX/103 [1971], s. 622-623). Arapça'da kilim karşılığında daha çok bisât, firâş, namt, kisâ ve mâri gibi kelimeler kullanılır.

En eski yaygılar dokunuşlarındaki koçluk ve basitlik sebebiyle kilim türünde

Konya yöresinde dokunmuş, bereket, eli belinde, kaz ayağı, koç motifleri taşıyan XIX. yüzyıla ait kilim (İstanbul Vakıflar Halı ve Kilim Müzesi)

olmalıdır. Günümüze ulaşan kilim tekniği ile dokunmuş en eski parça firavunlar Mısır'ının XVIII. hânedan dönemine aittir ve IV. Tuthmosis'in (m.ö. 1425-1408) mezarından çıkarılmıştır. Anadolu'da da Gordion (Yassıhöyük) kazılarında Frigler'e ait (m.ö. 1200-600) yün, keçi kılı, keten gibi malzemeden yapılmış sumak, cicim ve kilime benzer dokuma parçaları ele geçirilmiştir. Güney Sibirya'daki Pazırık'ta milâttan önce V-IV. yüzyıllara tarihlenen ünlü Hun halısıyla birlikte keçe ve düz dokuma yaygılar, Kuzey Moğolistan'da da Noin-Ula'da atkı yüzü dokuma, atkı atlamalı ve sarmalı cicim, zili ve sumak örnekleri bulunmuştur. Aynı şekilde Peru'da bulunan ve milâttan önce VIII-II. yüzyıllar arasına tarihlenen parçalar bu tür dokumaların her kıtada eskiden beri bulunduğunu göstermektedir.

İslâmî döneme ait en eski kilim parçaları Fustat'ta bulunmuştur ve halen New York Metropolitan Museum'da muhafaza edilmektedir. Desen ve teknik yönleriyle Anadolu kilimlerine çok benzeyen at-

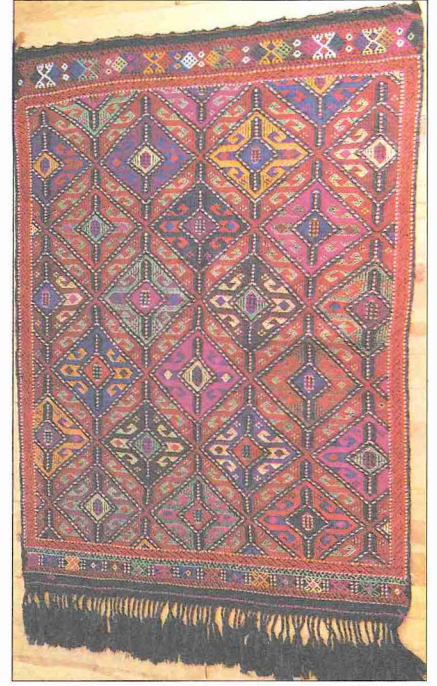
Giresun Sebinkarahisar'da dokunmuş XVIII. yüzyıla ait kandıllı ve çiçek desenli kilim (Ankara Etnografya Müzesi)

kı yüzü bu parçalar VIII ve IX. yüzyıllara tarihlenmektedir (Acar, *Kilim-Cicim*, s. 14). Türkler'in Anadolu'ya yerleşmesinden sonra Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi birçok merkez halılarıyla ün kazanmıştır. Halı sanatını bilen bir milletin kilimi bilmemesi mümkün değildir. Selçuklu kilimlerinden günümüze örnek kalmamış olmakla birlikte dünyanın en eski düğümlü Türk halıları sayılan XIII. yüzyıl Selçuklu halılarındaki karakteristik geometrik motifler, bugün dahi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dokunan kilimleri süslemektedir. Bu da yüzyıllar boyunca devam eden bir geleneğe işaret eder. Nitekim Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî *Megnevî*'de değersizlik örneği olarak sık sık "köhne (eski) kilim gibi" benzetmesini yapmaktadır (meselâ II, beyit 1581, 2815). Mevcut en eski Türk dokuma yaygılarının biri Washington Textile Museum'dadır. Holbein halı grubu desenindeki küffî bordürlü sumak türü bu yaygı parçası XV veya XVI. yüzyıllara tarihlenmektedir.

XVI-XVIII. yüzyıllara tarihlenen bazı kilimler üslûpları bakımından saray kilimleri adıyla anılır. Halkın dokuduğu kilimlerde genellikle stilize motifler yer aldığı halde bunlarda bitki motifleri tercih edilmiştir ve bu sebeple XVI. yüzyıl saray halılarına yakınlık gösterirler. Desen modeli olmadan dokunmaları imkânsız görülen bu kilimlerde atklara yer yer hafif, yer yer güçlü bastırılarak eğri hatlar elde edilmiş, bazı yerlerde ise tek kenetleme ile fardalar (aş. bk.) kapatılmıştır. Zor bir teknik uygulanan bu kilimlerin en azından bir kısmının saray atölyelerinde dokunduğu tahmin edilmektedir. Bu türün en eski örneklerinden biri Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde bulunmuş olup Konya Mevlânâ Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (Envanternr. 857). XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başlarına tarihlenen kilim (Yetkin, *TTK Belleten*, XXXV/138 [1971], s. 218-219; farklı tarihleme için bk. *Anatolian Kilims*, I, nr. 1) 2,05 x 1,28 m. ebadındadır ve baklava şeması veren koyu mavi şeritlerin meydana getirdiği ovalerin içine samanî beyaz zemin üzerine açık mavi renkte iri palmet motifleriyle süslenmiştir.

Genel olarak geometrik stilize motiflerin uygulandığı Anadolu kilimlerinin müzelerde bulunan en eski örnekleri XVIII. yüzyıla aittir. Anadolu kilimleri Türkmen, Yörük, Kürt kilimi gibi genel; Eşme (Manisa), Kayabaşı (Silifke), Emirdağ, Dazkırı (Afyon), Pınarbaşı, Bünyan, Avşar (Kayse-

Mersin civarında dokunmuş cicim seccade (özel koleksiyon)

ri), Şarkışla (Sivas) kilimi gibi dokundukları yerlere ve Dirişan (Malatya), Kırkittli (Gaziantep), Şavak (Çemişkezek), Beritan (Van) kilimi gibi dokuyan aşiretlere göre değişik adlar alırlar; ayrıca sandıklı, kuşlu, börekli gibi adını motiflerinden alanlar da vardır. Dokunuş tarzındaki bazı farklılıklara göre kilimlerin çeşitli tipleri bulunmaktadır. Bunlardan önlü arkalı çift sıra dikey çözümlü ipliklerinin bir ön, bir arkadan geçen atkı ipleriyle örüldüğü kilimler en yaygın olanlardır. "Fardalı kilim" denilenlerin desen bulunan yerlerinde renkli bir atkı çözümlerinin bir altından, bir üstünden geçerek bir başka renkteki desenin sınırına kadar gider ve buradan geri döner. Böylece ayrı renklerdeki atkılar, çözümler arasında kendi desen alanlarında gidip gelerek birer motif meydana getirir. Desenler dokuyucunun arzusu-na göre bölüm bölüm dokunabilir. Belirli desen alanlarında gidip gelen atkılar, diğer desenin sınırında kendi bölgelerindeki en son çift çözümlü grubuna dolanarak geri döndüklerinden iki ayrı renkteki atkının karşılaştığı dikey çizgilerde birer farda (ilik, yarık) meydana gelir. Bu iliklerin açık bırakılması veya çeşitli yollarla kapatılması ile farklı kilim türleri ortaya çıkar.

Açık iliklerin uzunluğu 1 santimetreyi geçmez; çünkü daha uzun ilikler hem dokumayı dayanıksız hale getirir hem de kilime yırtık görüntüsü verir. Desenler bu teknik şartlara uydurulduğundan çoğunlukla geometrik ve daha çok enine, çapraz ve kesik çizgilerden meydana gelmektedir. Bu tür kilimlere hemen hemen her bölgede rastlanır. Anadolu'nun birçok yöresinde "çubuk" (çubuk) denilen ince dar şeritlerin süslediği, aynı adla anılan kilimler dokunur. Bazı yörelerde siyah ve bordo zeminli bu kilimler çadır gibi kattanlar halinde dokunup birbirine eklenir; eklenen parçalarda çubukların uyumu önemlidir. Bunlar daha çok battaniye, yatak örtüsü vb. olarak kullanılır. Aynı tarzda küçük ebatta tek kişilik seccadeler de yapılmaktadır. Yakın zamanlara kadar her genç kızın çeyizinde bunlardan mutlaka birkaç tane bulunduğu, ayrıca bunların düğün davetlerinde kıymetli bir davetiye kabul edildiği bilinmektedir.

Cicim denilen kilim benzeri dokumalarda çözümlü ve atkı iplerinden başka renkli desen iplikleri bulunur. Dokuma yapılrken atkı atıldıktan sonra desenin durumuna göre birkaç çözümlü diğerlerinden ayrılarak arka yüzden getirilen renkli iplik bu çözümlü grubunun üzerinden atlatılıp tekrar arkaya geçirilir ve araya bir sıra atkı atılmasından sonra aynı işlem tekrarlanarak motifler oluşturulur. Cicimde deseni teşkil eden ve çözümlüleri âdeta saran renkli iplerin uçları sık sık kesilip serbest bırakıldığı için arkadan sarkar; bu bakımdan dokumanın iki yüzü aynı görüntüde değildir. Cicimler desenlerinin uygulaması bakımından bez ayağı, sarma motifli ve çözümlü yüzü denilen üç ayrı teknikte dokunur. Bir tür kilim kabul edilen zililer görünüş olarak cicime benzer; ancak dokumalarında farklı bir teknik uygulanır. Atkı dışındaki renkli motif ipleri çözümlülerin arasından yatay yönde ilerletilerek çözümlü iplerinin belli sayıda tutulup belli sayıda bırakılmasıyla dokunur. Meselâ desene göre çözümlü ipleri üç tutulup üç bırakılır veya üç tutulup bir bırakılabilir. Zilinin teknik açıdan düz, çapraz, seyrek, damalı, konturlu gibi türleri vardır. Yine kilim grubundan sayılan sumak da çözümlü ipleri üzerine renkli desen iplerinin çeşitli şekillerde sarılmasıyla elde edilen bir yaygı çeşididir. Desenler sarılarak yapıldığı ve aynı desen üzerinden tekrar ikinci bir renkli ip geçirildiği için kat kat işlenmiş gibi bir görünüm verir. Sumağın atkılı düz, atkısız düz, atkılı balıksırtı, atkısız

balıksırtı ve ters dokuma türleri bulunmaktadır.

Anadolu kilimlerinde hayat ağacı, börek, çam, hamaylı, kuş, canavar izi, kurt ağızı, çengel, parmak, koç boynuzu, yıldız, sandık, muska, bukağı, nazarlık, haç, Türkmen gülü, göz, eli belinde, pıtrak, çarkifelek, ejderha, tarak, saç bağı, küpe, ibrik, yaprak, çiçek, kandil, el, sinek, yaba, pençe, üzüm salkımı, başak, su yolu gibi adlarla tanınan çok zengin bir motif çeşidi vardır. Bazan daha zengin bir görüntü elde etmek için kuşaklar halinde veya dokuma aralarında kilim, cicim ve zili desen tekniklerinin birlikte uygulandığı görülür; bazan da aynı amaçla aralara boncuk, saç teli, renkli ip veya yün parçaları yerleştirilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 928; Clauson, *Dictionary*, s. 692, 707; Doerfer, *TMEN*, IV, 4-7, nr. 1718; *Derleme Sözlüğü*, Ankara 1975, VIII, 2951, 3056; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Kitâbü'l-İdrâk* (nşr. ve trc. Ahmet Caferoğlu), İstanbul 1931, s. 84; Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, İstanbul 1293, II, 1015; Belkis Acar, *Kilim ve Düz Dokuma Yaygıları*, İstanbul 1975, s. 15-40; a.mlf., *Kilim-Cicim-Zili-Sumak*, İstanbul 1983, s. 14; Yusuf Durul, *Anadolu Kilimlerinden Örnekler*, İstanbul 1985, I, 6-9; II, 1-50; Neriman Görgünay Kırzioğlu, *Eşme Kilimleri*, Ankara 1994, s. 8-17; *Anatolian Kilims* (haz. Şahika Ünal), Ankara 1995, I, nr. 1; II, nr. 101, 102; Bekir Deniz, *Ayvacık (Çanakkale) Yöresi Düz Dokuma Yaygıları (Kilim-Cicim-Zili)*, Ankara 1998, s. 8-19, 70-71, 148-149; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 2000, III, 161-175; L. Rásonyi, "Türklerde Halıcılık Terimleri ve Halıcılığın Menşei" (trc. Öksel Göçmen), *TK*, IX/103 (1971), s. 622-623; Şerare Yetkin, "Türk Kilim Sanatında Yeni Bir Grup Saray Kilimleri", *TTK Belleten*, XXXV/138 (1971), s. 218-219; a.mlf., "Divriği Ulu Camii'nde Bulunan Osmanlı Saray Sanatı Uslûbundaki Kilimler", a.e., XLII/165 (1978), s. 53-63; a.mlf., "Osmanlı Saray Sanatı Uslûbundaki Kilimlerden İki Yeni Örnek", *VD*, XIII (1981), s. 375-386; Nebi Bozkurt, "Halı", *DİA*, XV, 251-252, 253-254.

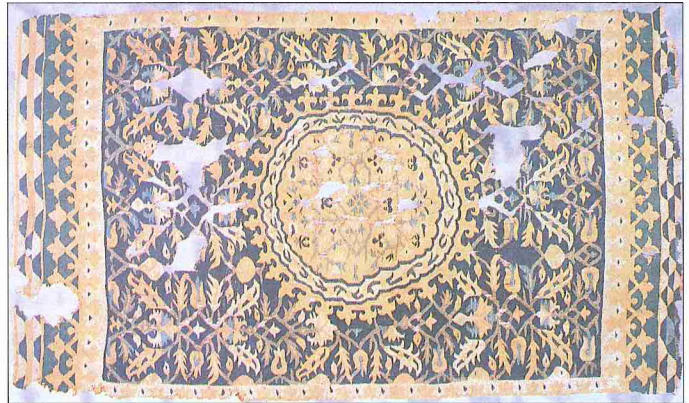
NEBİ BOZKURT

KİLİS

Akdeniz bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu, bir kesimi Güneydoğu Anadolu, bir kesimi Akdeniz bölgesinde bulunan il.

Türkiye-Suriye sınırına çok yakın bir noktada, şehirle aynı adı taşıyan bir ovanın kuzeybatı köşesinde Kefiz dağı eteğinde, deniz seviyesinden 650 m. yükseklikte yer alır. Şehrin çevresinde çok sayıda höyüğü bulunması yörenin çok eski bir yerleşim alanı olduğunu gösterir. İlkçağlarda Hitit hâkimiyeti altında bulunuyordu. Asur Kralı I. Tiglat-pileser zamanında milâttan önce 1100 yılında Asur Krallığı'nın hâkimiyetine girdi. Bu kral dönemine ait Asur çivi yazısıyla yazılmış bir belgede geçen Ki-li-zi adlı yerleşmenin günümüzdeki Kilis olabileceği belirtilirse de buranın, kuruluşundan günümüze kadar aynı mevkide varlığını sürdürmüş olabileceğine ihtimal verilmemektedir. Kilis'in yer değiştirmiş bir şehir olması daha akla yakın görünmektedir. Martin Hartman, eski Kilis'in bugünkü Kilis'in yerinde değil bunun güneybatısında yer alan Tarzimehan mevkiinde bulunabileceğini öne sürer (*İA*, VI, 806). Buna karşılık Richard Kiepert haritasının Halep paftasında Kilis'in 3 km. kadar güneydoğusunda "İlizi bahçesi" (İlizi Bağtshesi) adlı mevki eski şehrin yeri olarak işaretlenmiştir. Şehrin 5 km. kadar güneydoğusunda Oylum köyündeki Oylumhöyük'te yapıdan kazılar, burada milâttan önce III. binyıldan başlayıp İslâm dönemini de içine alacak şekilde sürekliliği bir yerleşimin varlığını ortaya koyarak Asur şehri Kilizi'nin yeri konusunda üçüncü bir alternatifini gündeme getirmiştir (Özgen, s. 4).

Kilis ve çevresi Asur döneminden sonra Persler'in, ardından Büyük İskender'in mirasçıları olan Selekiler'in hâkimiyetinin

XVII. yüzyıla ait bir saray kilimi (İstanbul Vakıflar Halı ve Kilim Müzesi)